

Intermedia International e-Journal, Spring - June – 2020, 7 (12)

*DOI NO: 10.21645/intermedia.2020.68

*Submit Date:02.05.2020

*Acceptance Date: 23.06.2020

*ISSN:2149-3669

FACEBOOK'UN ÇEVİRİMİÇİ DESTEK GRUBU İŞLEVİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA: FIV+ KEDİ SAHİPLERİ ÖRNEĞİ¹

A QUALITATIVE STUDY ON FACEBOOK'S ONLINE SUPPORT GROUP FUNCTION: THE CASE OF FIV+ CAT OWNERS

Arş. Gör. Dr. Burçe AKCAN²

Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Reklamcılık Bölümü, Konya

*ORCID: 0000-0003-0907-8229

Öğr. Gör. Dr. Merve Gençyürek ERDOĞAN³

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Görsel ve İşitsel Teknikler Bölümü, Ankara

*ORCID: 0000-0002-6913-3974

ÖZ

Sağlık ile ilgili konularda, başta kronik hastalıklar olmak üzere pek çok hastalıkta fiziksel tedaviye tamamlayıcı bir yaklaşım olarak görülen ve psiko-sosyal destek sağlama amacı taşıyan destek grupları, internet teknolojisinin yaygınlaşması ile çevrimiçi bağlama taşınmıştır. Zaman ve mekândan bağımsız erişim imkânı ile kullanıcılar kendileri ile benzer problemlere sahip diğer kullanıcıların deneyimlerinden faydalanmakta; uygulanan tedavi prosedürünün doğruluğunu teyit edebilmekte ve her şeyden önemlisi, yaşadıkları sağlık problemlerinin psikolojik etkilerinin azaltılmasında gruptan duygusal fayda sağlamaktadır. Öte yandan, sözü edilen gruplarda kaynağın her zaman uzman kimliğinin olmaması ve verdiği tavsiyenin davranış boyutuna taşınması ihtimali ciddi riskleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışma ile Facebook üzerinde yer alan ve FIV+ tanısı almış kedi sahiplerinin uluslararası destek grubu olarak nitelendirilen *FIV+ Support Group* adlı grup ele alınmıştır. Bu sayede grupta yer alan paylaşımların tematik olarak kategorilendirilmesi ve katılımcıların grup ile kurdukları bağın ortaya konması amaçlanmaktadır. Nitel bir tasarıma sahip olan bu çalışmada, çevrimiçi gözlem ve yarı yapılandırılmış soru formundan faydalanılmıştır. Çalışma neticesinde destek grubunda yer alan kedi sahiplerinin grupta bulunma nedenleri, grubun hayatlarında nasıl bir işleve sahip olduğu ve sağlık alanında karar verirken grupta paylaşılan içeriklerin rolü tartışılmıştır

Anahtar Kelimeler: FIV, Facebook, Çevrimiçi Destek Grupları

Extended Abstract: Today, the place of psychological support is indisputable in the treatment of all diseases, but there is no systematic about how and where the support will be provided. While some health institutions provide psychological support services within hospitals, as an alternative, there are also institutions independent from hospitals that provide psychological support communities. However, some diseases require individuals to stay at home and going out may be an important risk factor for patients. In some cases, individuals do not have enough financial conditions to afford this type of service or are often interrupted due to a continuity problem. In such cases, social media functions as an accessible alternative to the psychological support service provided in a face-to-face manner. Individuals who experience the same disease have the opportunity to come together online and social media facilitates this process.

¹ Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

² burce@selcuk.edu.tr

³ merve.gencyurek@hbv.edu.tr

In this study, in addition to the functions of social media such as entertainment, information, leisure time, it is discussed how it functions as a support group. This aspect of social media has been dealt in various studies in the related literature. In other words, the situation that social media is an alternative for face-to-face support groups is not new. The peculiarity of this study can be described as this study includes users who are obliged to take care of the patient, not directly the patient. In this respect, it aims to analyze the online psychological support activities of cat owners whose cats have diagnosed as FIV, which is a chronic disease, in terms of opportunities and threats. In order to achieve this goal, both the online observation technique was used and a semi-structured questionnaire was sent to the group members.

Chronic diseases are defined as prolonged conditions that cannot be fully cured and do not heal (Müezzinoğlu, 2013, s. VIII). It is known that individuals with chronic illnesses use the internet to seek more information than other users and their online literacy skills are higher than others (Gençyürek Erdoğan, 2019, s. 56-57). The fact that chronic diseases have a lifelong experience creates the need for continuous information update for patients. Additionally, knowing that others have similar experiences has a psychological facilitating effect.

As a result of the study, it is seen that individuals share posts in order to confirm current health care applied to their cats; seeking advice on health-related practices; sharing alternative medicine treatment methods; learning the experience of people with similar problems; seeking spiritual support in case of critical health situations or death.

Thanks to these groups, users can share their experiences with other users; they can get medical advice in case of inability to access treatment and have the opportunity to alleviate the negative psychological effects caused by the disease. While the users of the group support each other emotionally and informationally, they also experience a very risky process. So much so that experiences are frequently shared on health-related issues and users tend to follow these recommendations. The user giving the advice does not always have to be a veterinarian, and this is considered a risky factor. Due to the anonymous nature of online interactions, it brings the obligation to rethink about the online formation of support groups.

The greater involvement of veterinarians and healthcare professionals in the discussions in Facebook support groups enables patients to remain in constant contact as a reliable source of information and will enable the verification of recommendations and increase the quality of the information shared in these groups. In addition; organizing informative e-meetings for owners of patients with chronic diseases by veterinarians and/or preparing informative booklets without medical terms by veterinary professional organizations will provide access to accurate information in the disease process and it is predicted that it will prevent the implementation of unqualified information.

It is seen that the critical disease states and / or death news shared in the groups have negative effects on the users, but the most common activity within the group is looking for a solution by sharing the disease states. While users feel emotionally good when they share their cats' illness and get advice, seeing negative posts shared by other cats' owners has a negative impact although her cat's health is good.

The international structure of the group prevents the evaluation of the shared contents according to the countries separately and this makes possible to bypass the legal regulations easily. According to legal regulations in Turkey, it is forbidden to share promotional content which is directly targeted end consumer. However, in many countries, especially in the United States and Europe, practices for promotional activities in the field of health differ.

Key Words: *FIV, Facebook, Online Support Groups*

GİRİŞ

Günümüzde bütün hastalıkların tedavisinde psikolojik desteğin yeri tartışmasızdır ancak sözü edilen desteğin ne şekilde ve nereden sağlanacağı konusunda sistematik bir yapı bulunmamaktadır. Bazı sağlık kuruluşları psikolojik destek hizmetini hastaneler bünyesinde sağlarken, bir alternatif olarak hastanelerden bağımsız kuruluşlar da bulunmaktadır. Ancak bazı hastalıklar bireylerin evde kalmasını zorunlu kılmakta ve dışarı çıkmak önemli bir risk oluşturmaktadır. Kimi zaman da bireyler bu türden bir hizmeti finanse edebilecek maddi koşullara sahip olmamakta veya devamlılık problemi sebebiyle çoğu kez destek kesintiye uğrayabilmektedir. Böyle durumlarda sosyal medya, yüz yüze sağlanan psikolojik destek hizmetine erişilebilir bir alternatif olma işlevi üstlenmektedir. Aynı hastalığı deneyimleyen bireyler çevrimiçi ortamda bir araya gelme imkanına sahip olmakta ve sosyal medya bu süreci kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada sosyal medyanın eğlence, bilgi edinme, boş zaman geçirme aracı olma gibi işlevlerine ek olarak, “destek grubu olma” işlevini nasıl üstlendiği ele alınmaktadır. Sosyal medyanın destek gruplar için bir alternatif teşkil etmesi durumu çeşitli araştırmalara konu olmuştur ancak bu çalışmanın özgün yanı; doğrudan hastanın değil hastaya bakmakla yükümlü olanların yer aldığı türden bir destek grubunun

çalışılmasıdır. Bu yönüyle kronik bir hastalık olan FIV tanısı alan kedi sahiplerinin çevrimiçi psikolojik destek faaliyetlerinin fırsatlar ve tehditler bakımından incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için hem çevrimiçi gözlem tekniğinden faydalanılmış hem de grup üyelerine yarı yapılandırılmış bir soru formu gönderilmiştir. Grubun çok uluslu yapısı sebebiyle görüşme tekniği uygulanamamıştır.

Kronik hastalıklar, tam olarak tedavi edilemeyen ve iyileşme göstermeyen uzamış durumlar olarak tanımlanmaktadır (Müezzinoğlu, 2013, s. VIII). Kronik hastalığa sahip bireylerin diğer kullanıcılardan daha fazla bilgi arayışı amaçlı interneti kullandığı ve çevrimiçi okuryazarlık becerilerinin diğer kullanıcılardan yüksek olduğu bilinen bir durumdur (Gençyürek Erdoğan, 2019, s. 56-57). Kronik hastalıkların yaşam boyu deneyimlenen bir yapıda olması hastalar için sürekli bilgi güncelleme ihtiyacı yaratmaktadır. Öte yandan, başkalarının da benzer deneyimler yaşadığını bilmek psikolojik olarak kolaylaştırıcı etkide olmaktadır. Bu sebeple kronik bir hastalık olan FIV çalışma için uygun görülmüştür. Çalışmanın genel yapısına bakıldığında öncelikle FIV'e dair tanımlayıcı bilgilere yer verilmiş, sonrasında destek gruplarının yapısı ve gerçekleştirilme biçimlerinde değinilmiş ve son olarak gözlem ve soru formu neticesinde elde edilen bulgular sunulmuştur.

1. FIV Nedir?

FIV (Feline Immunodeficiency Virus), insanlarda görülen AIDS olarak bilinen HIV (Human Immunodeficiency Virus) ile benzerlik gösterdiği için "Kedi AIDS"i olarak da anılmaktadır. FIV, yaşam boyu süren ve bağışıklık sisteminde yetersizliğe neden olan bir retrovirustur (Hartmann, 1998, s. 125). FIV'in risk faktörü olarak erkek, yetişkin ve dışarıya erişimi olan kediler gösterilse de şaşırtıcı şekilde evde yaşayan ve kısırlaştırılmış kedilerde de görülebilmektedir. Dışarıya çıkmama ve kedilerin kısırlaştırılması ile enfeksiyon riski azaltılmaktadır (Levy J. K., 2000, s. 285). FIV+ ⁴pek çok kedi uzun süre hayatta kalmasına karşın retroviral enfeksiyonlar çoğunlukla anemi, ikincil ve fırsatçı enfeksiyonlar, neoplazi, kronik iltihap durumları, göz bozuklukları, hematolojik hastalıklar ile ilişkilendirilmektedir (Levy, ve diğerleri, 2009, s. 4). FIV+ kedilerde spesifik olarak yüksek oranda görülen iki enfeksiyona rastlanmaktadır: %12,7 oranında görülen deri abseleri (kedi aknesi) (Goldkamp, Levy, Edinboro, & Lachtara, 2008, s. 1156) ve %7,9 oranında gingivitis ve stomatitis olmak üzere ağız iltihapları (Bellows, 2006, s. 3).

FIV+ tanısı almış kedilerdeki virusun neden olduğu bağışıklık sistem yetersizliği sebebiyle ikincil enfeksiyonlara dirençleri düşük olduğundan, sürekli bakım, önleyici tedaviler ve enfeksiyon durumunda hızlı müdahale gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle, FIV tek başına ölümcül bir hastalık olmamakta; FIV+ kediler, FIV yüzünden değil FIV'in neden olduğu bağışıklık sistemindeki yetmezlikten kaynaklı diğer hastalıklar sebebiyle yaşamlarını yitirmektedir. FIV'in henüz geliştirilmiş bir tedavisi olmamakla beraber, çeşitli semptomatik tedavilerle hastalığın seyri yavaşlatılmakta ve hastalıkla enfekte kedilerin yaşam kalitesi artırılabilir.

2. Destek Grupları

Destek gruplarının tarihi, destek grup terapisine katılan yayımlı (metastatik) meme kanserli kadınların, katılmayanlardan 18 ay daha uzun yaşadığını gösteren Spiegel, Kraemer, Bloom ve Gottheil (1989)'in araştırmasına dayanmaktadır. Bireyler, genel itibarıyla sahip oldukları sosyal destek ağlarının yetersiz kaldığı veya psiko-sosyal gereksinimlerinin yeterince karşılanmadığı durumlarda destek gruplarına dahil olmaktadır (Tuncay, 2010, s. 59)

Başlangıçta sosyal destek grupları, hastalık sahipleri ile onlarla ilgili kişilerin yüzyüze toplantılarından ibarettir. Bu toplantıların ana amacı; benzer deneyime sahip kişilerin bir araya gelerek hem kendilerine hem de başkalarına yardım etmesinin sağlanması olarak belirtilmiştir (Mustafa, Short, & Fan, 2015, s. 347). Tuncay (2010) kanser hastalarının destek gruplarını araştırdığı çalışma neticesinde, sözü edilen grupların bireylerinin yalnız olmadıklarını fark etmeleri, mevcut tıbbi gelişmeler, tedavi yöntemleri ve yan etkiler hakkında haberdar olmaları ile diğer insanların kanserle nasıl baş ettiklerini görme, ayrıca kendi yöntemleri ile karşılaştırma olanağı bulmaları gibi işlevleri nedeniyle grupta buldukları sonucuna ulaşmıştır.

⁴ FIV+ ifadesi FIV tanısı almış ve hastalığı aktif şekilde taşıyan kedileri ifade etmektedir.

Yüz yüze destek gruplarının psikoloji üzerinde olumlu etkileri olduğu yaygın şekilde kabul edilse de bazı çalışmalar bunu desteklememektedir (Wakefield, Bickley, & Sani, 2013; Uccelli, Mohr, Battaglia, Zagami, & Mohra, 2004). Her hastalığın her zaman bütün bireyler üzerinde benzer bir seyri olmamaktadır. Sağlıklı olma ve hastalıkla başa çıkma hususlarında motivasyonlar bireysel düzeyde farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca grup katılımcıları arasında herhangi bir kayıp yaşandığında, bu durum diğer katılımcılar üzerinde olumsuz bir ruh hali yaratabilmektedir.

Oliver ve diğerleri (2015, s. 125) geleneksel, kişisel veya yüzyüze destek gruplarının sıklıkla katılım eksikliğinden dolayı kesintiye uğradığını, çünkü hastaların sağlık durumlarının her zaman katılım için elverişli olmadığını, bakımı üstlenen aile bireyinin bakıma ihtiyacı olanı bırakmak için yollar aradığını belirtmektedir. Bu noktada teknoloji bu engelleri aşmanın ve desteğe erişimin alternatif bir yolu olarak çevrimiçi destek gruplarını sunmaktadır. Çevrimiçi destek grupları, bireylerin mobil telefon, bilgisayar, tablet vb. herhangi bir bilgisayar aracılı iletişim ile eriştikleri destek gruplarını işaretlemektedir (Steadmen & Pretorius, 2014, s. 2).

Facebook, çevrimiçi toplulukların oluşmasında en yeni araçlardan olup toplulukları teşvik etmektedir. Öyle ki Facebook misyonunu “insanlara topluluk oluşturma ve dünyayı birbirine daha da yakınlaştırma gücü vermek” olarak tanımlamaktadır⁵. Facebook sosyal destek gruplarının çevrimiçi bağlamda sürdürülmesi için önemli bir araç olmakta ve hem sohbet odaları gibi eşzamanlı ortamlar hem de forumlar gibi eşzamanlı olmayan bir bağlam sunmaktadır. Diğer çevrimiçi platformlardan farklı olarak beğenme, yorum yapma, paylaşma gibi tek bir tık ile kullanıcı etkileşimine izin vermektedir. Özel mesaj (dm) ve ücretsiz arama ile kişisel ve daha yakın bir iletişimi mümkün kılmaktadır (Mustafa, Short, & Fan, 2015, s. 347).

Sosyal medya, kullanıcılarına bir dizi insan deneyiminde destek verme ve destek alma gibi etkileşimler sağladığından (Robinson, Lauckner, Davis, Hall, & Alex, 2019, s. 2) çevrimiçi destek grupları için de oldukça kullanışlı olmaktadır. Koball ve diğerleri (2018, s. 1898) bireysel destek gruplarına fiziksel mesafe gibi erişim engelleri göz önünde bulundurulduğunda pek çok hastanın daha az “sağlık merkezli” yöntemlerde destek aradığını ve Facebook gibi kolayca erişilebilir sosyal medya platformlarına yöneldiğinin altını çizmektedir. Öyle ki, Martins, Abreu-Rodrigues, & Souza (2015, s. 48-49)’nin obezite hastaları üzerine yaptıkları araştırmasına göre sağlık ile ilgili bilgi desteği sağlanan çevrimiçi platformlarda ilk sırayı Facebook almaktadır⁶. Facebook’u arama motorları, hizmet siteleri ve belli bir sağlık problemine odaklanan siteler takip etmektedir. Facebook destek grubunda en yaygın görülen destek tipleri duygusal destek; bilgi desteği, ve kişisel deneyim paylaşımıdır (Mustafa, Short, & Fan, 2015, s. 349-350).

Çevrimiçi destek gruplarına hasta hekim ilişkisi açısından yaklaşan Haller, David, Lee, Shalin, & Gardner (2018, s. 1113-1115)’e göre hastalar, kendi sağlık durumları ile ilgili internette bilgi aradıkça hasta ile hekim arasındaki ilişki dinamik kalmakta ve sağlık hizmetleri çift yönlü olmaktadır. Bu yönüyle hasta, kendi sağlık hizmeti ekibinin daha aktif bir üyesi olmak için kendi durumu ile ilgili bilgi aramaktadır. Bu iki yönlü model ile hekim bilginin tek sahibi konumundan uzaklaşmaktadır. Böylelikle hastanın pasif olduğu, tek yönlü yöntem ortadan kalkmaktadır. Hasta-hekim ilişkisinde meydana gelen bu değişiklik bugünün sağlık hizmeti sistemine bağlı kalması için bir zorunluluk olmaktadır. Bu nedenle doktorların interneti günlük tıp uygulamalarında dikkate almaları ve süreçlere dahil etmeleri çok önemli olmaktadır. Aslında bu durum büyük avantaj olmakla birlikte bünyesinde kimi sorunlu noktaları barındırmaktadır. Hastaların bir kısmı güvenilir ve onaylanmış kaynaklardan gelen bilgiye erişim sağlasa da diğerleri, sonsuz miktardaki bilgi içerisinde güvenilir olan bilgileri seçememekte, kafa karıştırıcı, yanıltıcı veya kasıtlı olarak aldatıcı olanlara erişebilmektedir. Dijital platformda yaşanan bu bilgi kirliliği, nitelikli bilginin diğer (yanlış, yanıltıcı ya da eksik bilgi) türlerden ayırt edilmesi sürecini zorlaştırmaktadır. Kullanıcıların içerik paylaşımlarında “kaynak” esaslı bir değerlendirme yapmaları, içeriğe güven duymaları açısından önemli görülmektedir. Ancak kimi zaman kaynağın bir sağlık profesyoneli olması da sorunu çözmemektedir. Bilgi, sağlık profesyonelinin çeşitli kaygıları yüzünden (popülerite, sosyal platformdaki takipçi sayısı, reklam içerikleri vb.)

⁵ <https://www.facebook.com/community/> (Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2019)

⁶ Katılımcıların %84’ünün bariatri operasyonu ile ilgili herhangi bir sosyal ağ sitesine bilgi arayışı amaçlı dâhil olduğunu belirtmiştir.

dezenformasyona uğramakta, bir sosyal hak olan sağlık alanında ticari kaygıların etkisinde birtakım ihmaller oluşmaktadır. Dijital dünya hızı, anında ulaşılabilirliği ve etkileşimli özelliği sayesinde sağlık alanında da gün geçtikçe önemli başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Facebook'un alternatif destek grubu olma işlevini kavramaya yönelik olarak "FIV+ kedi sahiplerinin bulunduğu Facebook destek gruplarının doğası nasıldır?" sorusundan hareketle oluşturulmuştur. Çalışmanın üç alt araştırma sorusu bulunmaktadır: destek grubunda yer alan kedi sahiplerinin grupta bulunma nedenlerinin neler olduğu; destek grubunun katılımcıların hayatında nasıl bir işleve sahip olduğu ve son olarak katılımcıların, kedilerinin sağlığı ile ilgili kararlarda grupta paylaşılan içeriklerin rolünün nasıl olduğu. Bu bağlamda grupta yer alan paylaşımların tematik olarak kategorilendirilmesi, katılımcıların grup ile bağının ortaya konması, bu grubun bünyesinde barındırdığı potansiyel fırsat ve tehditlerin anlaşılmasına yönelik kavrayış geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu temelden hareketle araştırma nitel bir çerçevede tasarlanmıştır. Çevrimiçi gözlem ve yarı yapılandırılmış soru formu kullanımı olmak üzere iki temel veri teknikten faydalanılmıştır.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında "FIV+ Support Group" adlı Facebook destek grubu incelenmiştir. 1 Mart 2019 - 1 Nisan 2019 tarihleri arasında çevrimiçi gözlem yapılmış ve katılımcılar çevrimiçi araştırma konusunda bilgilendirilerek yarı-yapılandırılmış soru formuna yönlendirilmiştir. Bu yönlendirme neticesinde çalışmaya 14 kişi katılmıştır. Bu sayede sözü edilen grupta paylaşımların tematik olarak kategorilere ayrılması ve katılımcıların grup ile kurdukları bağın ortaya konması amaçlanmaktadır. FIV+ Support Group uluslararası bir destek grubu olup, neredeyse dünyanın her yerinden katılımcısı bulunmaktadır. Grubun paylaşım dili; İngilizcedir.

4.1. Grupta Neler Paylaşıyor?

Çalışma kapsamında belirlenen tarihler arasında paylaşımlar ve etkileşimler gözlemlenerek en yaygın görülen temalar belirlenmiştir. Buna göre paylaşım kategorileri "aldığı sağlık hizmetini teyit etme"; "sağlıkla ilgili uygulamaya yönelik tavsiye (ilaç, tedavi vs.)"; "alternatif tıp yöntemlerini paylaşma"; "benzer sorunları yaşayanların deneyimlerini öğrenme"; "kritik sağlık durumu veya ölüm durumunda manevi destek arayışı" ve "hastalıktan bağımsız olarak kedi ile ilgili gönderiler" olmaktadır.

4.1.1. Aldığı Sağlık Hizmetini Teyit Etme

İstatistiksel bir değerlendirme veya karşılaştırmaya tabi tutulmamasına rağmen en yaygın görülen paylaşım kategorisi "aldığı sağlık hizmetini teyit etme" olmaktadır. Bunun için katılımcılar hekimin reçete ettiği ilaç, tedavi protokolü vb. uygulamadan önce bunun bilgisini paylaşarak doğruluğunu teyit etmeye çalışmaktadır. Türkiye'de ilgili yönetmelik gereği (Resmi Gazete, 2015) herhangi bir hastalığı tedavi etmek veya önlemek, teşhis koymak veya fizyolojik bir fonksiyonu düzeltmek amacıyla tıbbi ürünlerin tanıtım faaliyetleri yasaklanmıştır. Dolayısıyla bütün medya mecralarında tıbbi ürün tanıtımı hukuka aykırıdır. Ancak Avrupa'da ve diğer pek çok ülkede yönlendirme yapılmadan ve tanıtım esaslarının dışına çıkılmadan bazı ilaçlar hakkında bilgi paylaşımları yapılabilmektedir. Özellikle "over the counter" (OTC) olarak bilinen reçetesiz satılan ilaçların reklam faaliyetleri belirli kurallar dahilinde serbesttir.

İlgili yönetmeliklerin sınırladığı ilaç içerikleri ve tanıtımları dijital mecrada kimi zaman sağlık profesyoneli olmayan kişi ya da kuruluşlarca yapılabilmektedir. Bu durum çevrimiçi grupların en tartışmalı yanlarından biri olan profesyonel olmayan bireylerin ölümcül sonuçlara neden olabilecek yönlendirmelerini içermektedir. Buna ek olarak hizmet alınan sağlık kuruluşu ve hekime ilişkin fikirler de bu sayfada tartışılmaktadır. Gruptaki bir katılımcı bir gönderisinde; "Önceki hekimi değiştirmek zorunda kaldım çünkü FIV ile ilgilenmiyordu. Yaşlı hekimler yeni tedavileri bilmiyorlar. Biz çok mutluyuz" ifadelerini kullanmıştır.

4.1.2. Sağlıkla İlgili Uygulamaya Yönelik Tavsiye

Bu kategori, çevrimiçi destek gruplarının olumsuz etki potansiyeli en yüksek konularındandır. Gruplar, kırsal alanlarda yaşayan ve sağlık hizmetlerine erişimde problem yaşayanlar için fırsat oluştururken öte yandan, paylaşımların her zaman alanında uzman hekim veya teknisyenler tarafından yapılmaması sebebiyle tehdit de oluşturmaktadır.

Örneğin, “Shelby 3 yıldır bizimle yaşıyor. Merak ettiğim eve yeni ve sağlıklı bir kedi gelirse Shelby onun için risk oluşturur mu?” başlıklı bir gönderiye 196 cevap verilmiş ve 114 cevap, “risk oluşturmayacağını” ifade etmiştir. Oysaki, retroviral enfeksiyonlar arasında yer alan ve çok bulaşıcı bir virüs olan FIV; salya, ısırma, ortak mama ve kum kapları ile kolayca kediler arasında yayılabilmektedir. Buna ek olarak, FIV+ kedilerin bağışıklık sistemleri yetersiz olduğundan başka kedilerden çok kolay şekilde enfeksiyon kapabilmektedirler.

Başka bir örnekte; kullanıcılardan biri “Herkes selam, kedimde hem FIV hem stomatititis var. Yakın zamanda “Bartonella” tanısı kondu. Antibiyotik tedavisinden sonra fayda gören oldu mu? Benim hekimim hangi antibiyotiği kullanacağını bilmiyor. Siz neler kullandınız ve ne dozda kullandınız? Teşekkürler” içeriğini paylaşmıştır. Stomatititis, FIV+ kedilerde en yaygın görülen ağız enfeksiyonlarından iken, Bartonella ise; bir tür kan parazitidir. FIV+ kedilerin Bartonella’ya yatkın olduğu çalışmalarda kanıtlanmıştır (Aslan, 2016; Kurtdede & Ural, 2005). Sözü edilen kan paraziti bir tür enfeksiyon yaratmaktadır ve tedavisinde çoğunlukla antibiyotik ile birlikte kortikosteroidlerden faydalanılmaktadır. Ancak hangi antibiyotiğin ne dozda kullanılacağı kedinin kilosuna, genel durumuna, hastalık geçmesine, genel kan tablosuna (tam kan) ve biyokimya değerlerine bakarak karar verilmektedir. Sözü edilen gönderinin altına yapılan yorumlara konu olan antibiyotik tedavileri kedilere özgü şekilde planlandığından, bir kedide çalışan diğer kedide ölümcül sonuçlara neden olabilmektedir.

4.1.3. Alternatif Tıp Yöntemlerini Paylaşma

Ulusal Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Merkezi (NCCAM), tamamlayıcı ve alternatif tıbbi; geleneksel tıbbın bir parçası olarak kabul edilmeyen ürünler, uygulamalar ve sağlık bakım sistemleri olarak tanımlamaktadır. Bu tedavileri bitkiler, vitaminler ve besin takviyelerini içeren doğal ürünler; meditasyon, yoga, nefes egzersizlerini içeren zihin ve beden uygulamaları ve son olarak geleneksel Çin tıbbi, homeopati v.b. içeren diğer tamamlayıcı sağlık yaklaşımları olarak üç kategoriye ayırmaktadır⁷. Bu yaklaşımlardan hayvan sağlığında yaygın şekilde kullanılan tek kategori; doğal ürünlerdir. İncelenen gruplarda tavsiye edilen ürünler gümüş suyu (koloidal gümüş), lysine (lizin), bağışıklık geliştirmeye yönelik çeşitli vitaminler ve mineraller, eklem sağlığına yönelik glukozamin, karaciğer ve böbrek sağlığına yönelik şevketibostan (silybum marianum), deve dikenini (milk thistle), üriner sağlığa yönelik turna yemişi, sindirim problemlerine zeytinyağı ve probiyotikler, ağız sağlığına yönelik toz karışımlar ve genel sağlık durumunu iyileştirmeye yönelik yumurta, pirinç, fasulye, mısır gibi tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Sözü edilen ürünler reçeteye tabi olmadığından herkes tarafından erişilebilir durumdadır. Bir hekim tarafından tavsiye edilmediği sürece kullanımı büyük riskler barındırmaktadır. Gruptaki gönderiler ve etkileşimleri incelendiğinde tavsiyelerin diğer üyeler tarafından benimsendiği ve uygulamaya alındığı görülmektedir.

4.1.4. Benzer Sorunları Yaşayanların Deneyimlerini Öğrenme

FIV+ kedi sahipleri için destek grubunda yer almanın en önemli işlevlerinden biri deneyim paylaşımı olmaktadır. Çoğunlukla bir hekimin yönlendiriciliği fizyolojik boyutta olurken grup katılımcıları ihtimaller setini değil gerçek deneyimleri paylaşma ve başkalarının deneyimlerinden faydalanmaya imkan sağlamaktadır. Bu durum bünyesinde hem fırsat hem risk barındırmaktadır. Yaşanan durumun pek çok kişi tarafından da deneyimlendiğini görmek manevi rahatlama sağlasa da olumsuz örnekler ile karşılaşmak mevcut durumun kötüleşeceğine dair karamsar bir ruh hali de sağlamaktadır. Örnek grupta oluşturulan bir gönderinin içeriği şöyledir:

“Merhaba! Yine Biziz. Bu adama (kedisini) ağır bir Bartonella teşhisi kondu. Bunu FIV kedisiniyle yaşayan var mı? Ağız kokuyor ve diş taşı temizlenene kadar ısırıyor. Yarın ilaç başlanacak. Alabileceğim bir önlem var mı? Çok bulaşıcı olduğunu duydum ve bizim köpeğimiz de var. Yardım lütfen!”

⁷ <https://nccih.nih.gov/health/integrative-health> (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2019)

Diğer kullanıcıların gönderilerindeki deneyim paylaşımı grup üyelerince bir veteriner hekim önerisinden daha gerçekçi ve güvenilir olarak algılanmaktadır. Öyle ki, veteriner hekimin sunduğu bir tedavi sıradan bir kullanıcının alternatif bir önerisi ile bırakılabilmektedir.

4.1.5. Kritik Sağlık Durumu veya Ölüm Durumunda Manevi Destek Arayışı

Facebook destek grubunu duygusal destek işlevinin en önemli olduğu şüphesiz manevi destek arayışına yanıt vermesidir. Ölümcül kronik hastalar ve hasta sahipleri için ölüm hastalık sebebiyle beklenen bir durum olsa da, yine de manevi destek arayışı bir ihtiyaç olmaktadır. Evcil hayvan sahiplerinin gerçek yaşamlarında sadece hayvan severler bulunmamaktadır ve hayvanlarıyla kurdukları bağ sıklıkla diğer kişiler tarafından anlaşıl原因amamaktadır. Destek grupları bir ortaklık etrafında toplandığından manevi destek arayışına bir yanıt niteliğindedir. Bir kullanıcı tarafından oluşturulan gönderi bu konuya örnek mahiyetindedir.

“Güzel oğlumuz TC (topcat)’yi dün beklenmedik şekilde kaybettik. Dün, kahvaltısını yaptı, yatağına döndü, oyun oynadı, ateşin yanına uzandı ve öğle yemeğinden sonra güneşlenmek için bahçeye çıktı. Sonra onu uyuyormuş gibi komşu çatıda buldum. Veteriner kalp yetmezliği, inme veya pıhtı ihtimali üzerinde duruyor. Üzerinde hiçbir iz yoktu. Kalbimiz kırıldı. Kendisine uzun ve güzel bir yaşam sözü vermiştim ve kendimi korkunç hissediyorum. Muhteşem oğlumuz ♥️”.

Manevi destek arayışına bir başka örnek olarak şu gönderi gösterilebilmektedir

“Benek’i sadece basit bir soğuk algınlığı yüzünden kaybettik. Vücudunun o kadar zayıf olduğunu tahmin etmiyorduk. O kadar hastalıklarla (Bartonella, kalp spazmı, böbrek yetmezliği, vb.) mücadele edip soğuk algınlığına yenildi. Canımı çok acıtıyor ve bu acının tarifi yok. Biliyorum söyleyecek hiçbir şey yok ve burada paylaşmaktan başka bir şey gelmiyor elimden. Hastalığı boyunca gösterdiğiniz destek için hepimize teşekkür ediyorum. Işıklar içinde uyu canım oğlum!”

4.2. Grup Katılımcılar İçin Ne İfade Ediyor?

Grubun katılımcılar için ne ifade ettiği ve nasıl bir işlevi olduğunu anlamaya yönelik katılımcılara açık uçlu formatta beş soru yöneltilmiştir⁸. Bu sorular “Neden bu gruptasınız?”; “Bu grup ile nasıl tanıştınız?”; “Bu grup hayatınıza girdikten sonra ne gibi değişiklikler meydana geldi?”; “Gruba ilişkin sizi en iyi ve en kötü hissettiren şeyler nelerdir?”; ve son olarak “Gruptan sağlık ile ilgili konularda tavsiye alıyor musunuz? Alıyorsanız uyguluyor musunuz?”. Sorulara verilen yanıtlardan temsil kabiliyetindeki örneklerle çalışmanın amaçları doğrultusunda bu bölümde yer verilmiştir⁹.

4.2.1. Neden Bu Gruptasınız?

Bu soru ile üyelerin bu destek grubuna katılma nedenlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Soruya verilen yanıtlara bakıldığında; temel olarak bilgi arayışının ve bunun bir alt boyutu olarak deneyim elde etme ve paylaşmanın katılımcıları gruba katılmaya sevk ettiği görülmektedir.

“Çevrenizde her zaman FIV+ kedisi olan birileri yoktur ve çoğu zaman veteriner hekiminizde çok vaka görmemiştir. Ancak kedisi bu teşhisi alan hayvanseverlerin deneyimleri bir veteriner hekimin tıbbi önerilerinden daha değerli.”

“Kedim Bounty’yi veteriner deneyimsizliği ve kendi bilgisizliğim sebebiyle kaybettim. Genel durumu düşmüştü ve veteriner semptomları ortadan kaldırmaya yönelik tedaviler uyguluyordu. Tüm bunları yaparken de semptomların nedenini araştırmıyordu. Bir sorun bitiyordu başka bir sorun başlıyordu. Başka bir veteriner götürmeyi düşünemedim. Bunu akıl ettiğimde geç kalmıştım. Test yapıldı ve teşhis kondu. Kan testine göre artık yapılacak bir şey kalmamıştı. Eğer daha erken teşhis edilseydi

⁸ Bu grup yerel olmaması sebebiyle görüşme tekniğinden faydalanılamamıştır.

⁹ Yanıtların tamamı hakkında bilgi edinmek için çalışmanın yazarları ile iletişime geçebilirsiniz.

Bounty bugün bizimleydi. Bounty için yapacak birşeyim yoktu ama başka kedi sahiplerini bilinçlendirebilirdim. Bu sebeple o gün bu grubun aktif bir üyesi oldum.”

“Rio çok kötüydü ve onu hemen kliniğe götürdüm. Bu korkunç hastalık ile tanışmamız birkaç dakika sürdü. O an neler hissettim: bir taraftan onu terketmeyi istedim çünkü acı vericiydi. Ama bir taraftan zaten son günlerini yaşıyordu. Araştırma yaptım ve bu grup karşına çıktı. Anladım ki aslında son günleri değildi. Önleyici tedaviler ile sıradan bir kedi gibi yaşayabilirdi. O günün üzerinden 7 sene geçti.”

“Birbirimiz için bir şey yapamasak da benzer problemleri yaşayan kişilerle bir arada olmak duygusal anlamda iyi geliyor.”

“Kedisi FIV olan bir arkadaşım yok ve ben yaşadığım endişeleri onlarla paylaştığımda nasıl hissettiğimi anlayamıyorlar. Buradaki insanlar ile ortak noktamız hakkında endişe duyduğumuz kedilerimizin olması. Bu bazen yakın bir arkadaştan daha iyi geliyor.”

4.2.2. Bu Grup ile Nasıl Tanıştınız?

Bu soru ile katılımcıların grubun varlığını nasıl öğrendikleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bunu öğrenmek grubun nasıl yayıldığı hakkında bilgi sağlayacaktır. Katılımcılardan gelen yanıtlar şöyledir:

“FIV ile ilgili iki tip kaynak var. Biri biz sıradan insanların anlayamayacağı medikal makaleler. Diğer ise; basitleştirilmiş içerikler. Bunların ikisi de sorularıma cevap vermiyordu. Yine bir gün arama yaparken bu sayfada paylaşılan bir içeriği Google’da görmem ile bu sayfaya yöneldim. Aradığım ruhsal desteği buldum”.

«Scout’u derneğin kliniğine götürdüğümde ölmek üzereydi. Orada ilgilenen stajyer bir hekim vardı. Başta ne olduğunu anlayamadı sonra gelişmiş testler ile FIV+ olduğu anlaşıldı ve artık özel bakım yapmam gerektiğini söyledi... Bundan sonra ne öğrendiysem bu sayfadan öğrendim»

Burada; bir sağlık profesyonelinin gruba yönlendirmesi dikkate değerdir. Öyle ki bu gruptaki paylaşımlar ve etkileşimler sadece sağlık profesyonelleri tarafından sağlanmamaktadır. Diğer taraftan bakıldığında, çevrimiçi destek grubunun sağlık profesyonellerince tanınması ve psiko-sosyal destek olarak değerlendirilmesi bu türden grupların tedavi süreçlerine entegre edilmesinin bir adımı olarak değerlendirilebilir.

4.2.3. Bu Grup Hayatınıza Girdikten Sonra Ne Gibi Değişiklikler Meydana Geldi?

Bu soru ile grubun, kullanıcılar üzerindeki “algılanan etkisi” nin ve işlevinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu soruya verilen ve temsil kabiliyetinde olan bazı yanıtlar şöyledir:

“Bu grup medikal destek hattı gibi. Patras’da saat hekime ulaşamazsınız ve hep bir B planınız olmak zorundadır. Saat kaç olursa olsun burada birileri cevap veriyor ve bazen hekim oluyor. Bu çok önemli.”

“Yalnız olmadığını bilmek iyi hissettiriyor. FIV’i ilk duyduğumda dünyanın en şanssız olduğumu hissettim. Bu grup ile anladım ki Tiger, bu hastalığı yaşayan tek kedi değil ve bende kedisi FIV+ olan tek adam değilim.”

“Çevremdekiler, Oliver’ı dinlemekten ve fotoğraflarını görmekten sıkıldı. Çünkü onlar Oliver’ın sayılı günü olduğunu anlayamıyorlar. Ama bu gruptakiler bunu biliyor ve onunla ilgili paylaştığım her şeyi içtenlikle karşılıyorlar. Doğum gününü, hasta olduğunu, komik bir şeyler yaptığını buradan paylaşıyorum ve beni memnun eden geribildirimler alıyorum.”

“Bu gruptan önce Arthur her gün ölecek gibi geliyordu ve bu duygusal travma olmuştu. Artık onun da normal bir kedi olduğuna ve iyi bakarsam normal bir kedi kadar yaşayacağına ikna olmaya başladım.”

Bu soruya verilen yanıtlara bakıldığında grubun insanlara özgü hastalık destek gruplarından farklılaşmadığı; desteğin hem duygusal, hem bilgiye dayalı (enformasyonel) boyutları içerdiği görülmektedir.

4.2.4. Gruba İlişkin Sizi En İyi ve En Kötü Hissettiren Şeyler Nelerdir?

Bu soru ile grubun olumlu ve olumsuz yönlerinin neler olduğunun saptanması ve böylelikle çevrimiçi destek grubu yöneticilerine paylaşım yönetimi konusunda içgörü sağlanması amaçlanmaktadır. Bu soruya verilen yanıtlardan temsil kabiliyetinde olan bazı örnekler şöyledir:

“Her gün bir kedinin ölüm haberini almak sarsıcı oluyor ve son basamağa yaklaştığımı hissettiriyor. Bu berbat bir şey. Uzun ve yaşam kalitesi düşmeden yaşayan kedileri de görüyorsunuz. Bu da size olumlu yönde destek oluyor.”

“Bu grup kendimi güvenli bölgede hissettiriyor. Kedi sahiplenmek ebeveyn olmak demek ve çocuğunuzun geleceği hakkında tek başınıza ve ona sormadan karar vermek çok zor. Kararlarınızı teyit edebileceğiniz başkaları olması çok iyi. Buna karşın çok hasta kedilerin paylaşılması veya ölüm haberlerini almak günümü kötüleştiriyor.”

“Çaresizlik insanı çok kötü hissettiriyor ve çaresiz olan bir sürü kullanıcıya yardımcı olamamak daha kötü. Ama bazen bir doğum günü kutlaması veya yaramaz bir kedi videosu görmek günüme ışık oluyor.”

“Gruba dair en iyi şey yalnız olmadığını bilmek. Bir soru sorduğunda mutlaka yanıt alabilmek. Ancak, bir gün önce oyun oynarken videosu paylaşılan bir kedinin ertesi gün kötü haberini almak sona yaklaştığını hatırlatıyor. Emin değilim, belki de iyidir; her gün veda etmen için fırsat veriyordur.”

Bu soruya verilen yanıtlara bakıldığında kayıplar ve hastalık durumlarının paylaşımı kedi sahiplerinin mevcut durumlarını kötüleştirirken aynı sorunu deneyimleyen kişilerle birlikte olmak, duygusal anlamda iyi gelmektedir.

4.2.5. Gruptan Sağlık ile İlgili Konularda Tavsiye Alıyor Musunuz? Alıyorsanız Uyguluyor Musunuz?

Bu soru ile çevrimiçi destek grubunun bilgi kaynağı olarak nasıl işlediği ve yönlendiricilik durumunun saptanması amaçlanmaktadır. Bu soruya verilen ve temsil kabiliyeti olan bazı örnekler şöyledir:

“Kesinlikle evet. M. S. geçen gün bir ilaç paylaştı kulak enfeksiyonları için. 6 aydır hekimin çözemediği problemi 24 saatte çözmüş olduk. Bu grup tam da bunu sağlıyor.”

“Evet alıyorum ve uyguluyorum. Veterinerler her konuda iyi bilgiye sahip değiller. Ya da başka bir veteriner daha uzman olabiliyor. Onunla karşılaşma ihtimalinizi düşünmektense onunla daha önce karşılaşmış birinden tavsiye almak daha faydalı.”

“Ben biraz çekingen kalıyorum. Tavsiyeyi bir hekim vermiyor ve sonuçların geri dönüşü olmayabilir. Eğer zor durumdaysam ve hekim bulamıyorsam tavsiyeye uyuyorum.”

“İlaç veya tedavi olarak asla hekimim dışında kimseden fikir almam ama beslenme ve diğer konularda aynı hastalığa sahip diğerlerinin tavsiyesini dikkate değer bulurum.”

Görüldüğü üzere kullanıcılar sağlık ile ilgili konularda bir bilgi kaynağı olarak çevrimiçi destek grubunu kullanmaktadır. Ancak alınan tavsiyenin uygulanması konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bir kullanıcının verdiği tavsiye olumlu sonuçlar yaratabileceği gibi, ölümcül sonuçlara da neden olabilmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çevrimiçi destek gruplarının bir boyutu olarak “Facebook Destek Grupları” her geçen gün yaygınlaşmakta ve hastalıkların tedavisinde tamamlayıcı bir boyut üstlenmektedir. Bu gruplar sayesinde kullanıcılar birbirleri ile deneyimlerini paylaşarak; tedaviye erişememe durumunda uzman tavsiyesi alma, hastalıktan kaynaklı olumsuz psikolojik etkileri hafifletme imkânı bulmaktadır. Grubun kullanıcıları duygusal ve enformasyonel açıdan destek sağlarken diğer taraftan oldukça riskli bir süreci de deneyimlemektedirler. Öyle ki sağlık ile ilgili konularda sıklıkla deneyimler paylaşılmakta ve kullanıcılar bu tavsiyelere uymaktadır. Alınan tavsiyelere uymak büyük riskler barındırdığından, çevrimiçi destek gruplarının yapılanması üzerine yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.

Araştırma sonucunda; literatürde yer alan çalışmalar ile karşılaştırıldığında doğrudan hasta kullanıcıların kullandığı çevrimiçi destek grupları ile hasta bir hayvanın sahibine yönelik destek gruplarının yapı ve işlev bakımından farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, ruhsal ve bedensel şifayı arayan hastaların etkileşimleri ile kronik bir hastalığa sahip kedisi olan kullanıcıların etkileşimleri farklılık göstermemektedir.

Hekimlerin ve sağlık profesyonellerinin sözü edilen gruplarda yer alan tartışmalarda arabuluculuk yapmak veya güvenilir bir bilgi kaynağı olarak hastaların sürekli iletişimde kalmasını sağlayan Facebook destek gruplarına daha fazla dahil olmaları, gruplarda paylaşılan bilgilerin doğrulanmasına ayrıca niteliğinin artırılmasına imkan tanıyabilecektir. Buna ek olarak; veteriner hekimler veya veteriner meslek örgütleri tarafından kronik hastalıklara yönelik hasta sahiplerine bilgilendirici toplantılar yapılması veya profesyonel dilden uzak bilgilendirici kitapçıkların hazırlanması, hastalık sürecinde doğru bilgiye ulaşmayı kolaylaştırıp, niteliksiz bilginin uygulamaya konulmasını engelleyeceği öngörüsünü oluşturmaktadır.

Gruplarda paylaşılan hastalık durumu ve ölüm haberleri kullanıcılar üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta ancak grup içi hareketlerde en çok hastalık durumlarını paylaşarak çözüm aranması edimi görülmektedir. Kullanıcılar, kendi kedilerinin hastalıklarını paylaşıp tavsiye aldıklarında duygusal anlamda kendilerini iyi hissederken, kendi kedilerinin sağlık durumu iyi iken sağlık durumu iyi olmayan başka kedilerin paylaşılması olumsuz etki yaratmaktadır. Bu yönüyle sağladığı duygusal desteğin kesintiye uğraması ve olumsuz bir hal alma ihtimali de vardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak gelecekteki çalışmalar için bu tür destek gruplarının yetersizlik hissi ile arasındaki ilişkinin araştırılması önerilmektedir. Paylaşımların geneline bakıldığında kullanıcıların kendi kedilerini başka kedilerle karşılaştırma ve kendilerinde hata arama eğilimi görülmektedir.

İncelenen grubun uluslararası yapısı, paylaşılan içeriklerin ülkeler bazında değerlendirmesini engellemekte ve bu durum yasal düzenlemelerin kolaylıkla göz ardı edilmesini sağlamaktadır. Türkiye’de ilgili yönetmelik gereği tıbbi ürünlerin pazarlama faaliyetlerinde doğrudan nihai tüketiciye yönelik tanıtıcı içerikli paylaşım yapmak yasaktır. Ancak Amerika ve pek çok Avrupa ülkesi başta olmak üzere uluslararası arenada sadece belirli sınırlandırmalar mevcuttur. Yani sağlık alanında tanıtıcı faaliyetlere yönelik uygulamalar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. İlaçların reçeteli ya da reçetesiz satış özelliği, tanıtım ve reklam faaliyetlerine yönelik temel belirleyici etken olmaktadır. Çevrimiçi destek gruplarına ilişkin bir başka boyut, hekimler mevzuata uygun paylaşımlar gerçekleştirdiğinde yasal yoldan kendi tanıtımını yapma ve rekabet avantajı elde etme imkanını da bünyesinde barındırmaktadır. Bu sayfalarda verilen tavsiyeler arasında veteriner klinikleri ve hekimlere yönelik tavsiyeler de yer aldığından, çevrimiçi dinlemelere dayalı kriz yönetimi aracı olarak da kullanımı mümkündür.

KAYNAKÇA

Aslan, Ö. (2016). Hemotropik Mikoplazmalar: Haemobartonella’dan Mycoplasma’ya. *JAVST* 2016, 1(1), s. 31-40.

Bellows, J. (2006). *Feline Retroviruses and Oral Disease*. Idexx Laboratories. Ekim 23, 2019 tarihinde <https://www.idexx.com/files/feline-retroviruses-oral-diseases.pdf> adresinden alındı

- Gençyürek Erdoğan, M. (2019). E-Sağlık Okuryazarlığı: Dijital Mecralarda Sağlık Reklamları. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Goldkamp, C., Levy, J., Edinboro, C., & Lachtara, J. (2008). Seroprevalences of feline leukemia virus and feline immunodeficiency virus in cats with abscesses or bite wounds and rate of veterinarian compliance with current guidelines for retrovirus testing. *Journal of the American Veterinary Medical Association*(232), s. 1152-1158.
- Haller, J., David, M., Lee, N. E., Shalin, S. C., & Gardner, J. M. (2018). Impact of Pathologist Involvement in Sarcoma and Rare Tumor Patient Support Groups on Facebook: A Survey of 542 Patients and Family Members. *Archives of Pathology & Laboratory Medicine*, 142(9), s. 1113-1119.
- Hartmann, K. (1998). Feline Immunodeficiency Virus Infection: An Overview. *The Veterinary Journal*, 155(2), 123-137.
- Koball, A. M., Jester, D. J., Pruitt, M. A., Cripe, R. V., Henschied, J. J., & Domoff, S. (2018). Content and Accuracy of Nutrition-Related Posts in Bariatric Surgery Facebook Support Groups. *Surgery for Obesity and Related Diseases*, 14(2018), s. 1897-1902.
- Kurtdede, A., & Ural, K. (2005). Haemobartonellosis in Cats in Ankara, Turkey. *Acta Vet. Brno*, 73(1), s. 507-512.
- Levy, J. K. (2000). Feline Immunodeficiency Virus Update. J. Bonagura içinde, *Current Veterinary Therapy XIII* (s. 284-288). Philadelphia: WB Saunders.
- Levy, J., Sundahl, E., Crawford, C., Thayer, V., Hartmann, K., Hoffman-Lehmann, R., & Little, S. (2009). *Feline Retrovirus Management Guidelines*. American Association of Feline Practitioners (AAFP). Kasım 16, 2019 tarihinde <https://catvets.com/public/PDFs/PracticeGuidelines/RetrovirusGLS-Summary.pdf> adresinden alındı
- Martins, M., Abreu-Rodrigues, M., & Souza, J. R. (2015). The Use Of The Internet By The Patient After Bariatric Surgery: Contributions And Obstacles For The Follow-Up Of Multidisciplinary Monitoring. *ABCD. Arquivos Brasileiros de Cirurgia Digestiva*, 28(1), s. 46-51.
- Mustafa, H. R., Short, M., & Fan, S. (2015). Social Support Exchanges in Facebook Social Support Group. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*(185), s. 346-351.
- Müezzinoğlu, M. (2013). Sunuş. B. Ünal, & G. Ergör içinde, *Türkiye Kronik Hastalıklar ve Risk Faktörleri Sıklığı Çalışması*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu.
- Oliver, D. P., Washington, K., Wittenberg-Lyles, E., Gage, A., Mooney, M., & Demiris, G. (2015). Lessons Learned from a Secret Facebook Support Group. *Health Social Work*, 40(2), s. 125-133.
- Resmi Gazete. (2015, Temmuz 3). *Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü*. Nisan 4, 2019 tarihinde Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150703-2.htm> adresinden alındı
- Robinson, A., Lauckner, C., Davis, M., Hall, J., & Alex, K. (2019). Facebook Support for Breastfeeding Mothers: A Comparison to Offline Support and Associations with Breastfeeding Outcomes. *Digital Health*(5), s. 1-12.
- Spiegel, D., Kraemer, H. C., Bloom, J. R., & Gottheil, E. (1989). Effect of Psychosocial Treatment on Survival of Patients with Metastatic Breast Cancer. *The Lancet*, 2(8668), s. 888-891.
- Steadmen, J., & Pretorius, C. (2014). The Impact of an Online Facebook Support Group for People with Multiple Sclerosis on Non-Active Users. *African Journal of Disability*, 3(1), s. 1-10.

- Tuncay, T. (2010). Kanserle Bařetmede Destek Grupları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(1), s. 59-71.
- Uccelli, M. M., Mohr, M. L., Battaglia, M., Zagami, P., & Mohra, D. (2004). Peer Support Groups in Multiple Sclerosis: Current Effectiveness and Future Directions. *Multiple Sclerosis*(10), s. 80-84.
- Wakefield, J. R., Bickley, S., & Sani, F. (2013). The Effects of Identification with a Support Group on the Mental Health of People with Multiple Sclerosis. *Journal of Psychomatic Research*, 74(5), s. 420-426.